

Гнучкість національного та регіональних ринків праці України

В. ПРИЙМАК,
доктор економічних наук
Н. КОВАЛЕВИЧ,

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. З переходом до ринкової економіки в Україні, як і в інших країнах постсоціалістичного табору, відбулися кардинальні зміни майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема і у сфері праці. В країні різко зросла кількість безробітних, прийнято низку законів, що регулюють взаємозв'язки між суб'єктами у цій сфері, розвиваються національний і регіональні ринки праці, сформувалася їхня інфраструктура. За цих умов правомірно очікувати зростання взаємозалежності показників масштабів ринку праці від його фінансово-вартісних характеристик. З розвитком ринкових відносин ефективніше має працювати ринковий механізм, тобто попит і пропозиція на ринку праці мали б все гнучкіше реагувати на ті невідповідності, які виникають між ефективністю і оплатою праці.

Коли співвідношення попиту і пропозиції робочої сили гнучко змінюється залежно від співвідношення рівноважної і фактичної оплати праці, то цю залежність доцільно враховувати, приймаючи управлінські рішення щодо регулювання зайнятості. Тоді коригування податкових ставок, проведення індексації заробітної плати в державному секторі економіки, інші заходи фіскально-бюджетної політики в державі спричинять зміни на ринку праці. Тому актуальними є дослідження реакції ринку праці на вартісні диспропорції, що виникають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попит і пропозиція робочої сили, заробітна плата та їх взаємозв'язок постійно знаходяться в центрі уваги

вітчизняних і зарубіжних учених. Дослідженням цих проблем займалися С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, О. Грішнова, Т. Заяць, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Павловська, О. Хомра, М. Шаленко та ін. Зокрема, В. Приймак досліджував вплив заробітної плати на регіональні ринки праці України¹. Д. Богиня, Г. Куликов, В. Шамота у колективній монографії розглядають соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати², в роботі О. Павловської вивчаються ринкові, договірні і державні механізми регулювання впливу доходів та заробітної плати на зайнятість населення³, а в науковій праці Е. Лібанової проводиться аналіз тиску на ринок праці, зокрема з боку тих працівників, заробітна плата яких є досить малою і не влаштовує їх⁴.

На нашу думку, найбільш ефективно виконувати такі дослідження з використанням економіко-математичних методів і моделей. В цьому випадку можна визначити як напрям, так і масштабність процесів, які відбуваються. Крім цього, отримані моделі можна використати не тільки для проведення економічного аналізу, а й для розрахунку прогнозів, корисних для розробки ефективної політики регулювання ринку праці.

Подібні дослідження були виконані Є. Балацьким для російського ринку праці⁵. Як міру гнучкості ринку праці автор використовує показник еластичності, що фіксує чутливість обсягових характеристик цього ринку до зміни значень цінних показників. Однак при побудові моделей гнучкості ринку праці вчений ототожнює попит на робочу силу з

¹ Приймак В. І. Регіональні ринки праці України та вплив на них заробітної плати / В. Приймак // Економіст. — 1999. — № 11. — С. 52–53.

² Богиня Д. П. та ін. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати: монографія / Д. П. Богиня, Г. Т. Куликов, В. М. Шамота та ін. — К.: Інститут економіки НАНУ, 2001. — 300 с.

³ Павловська О. Вплив доходів та заробітної плати на зайнятість населення / О. Павловська // Україна: аспекти праці. — 2008. — № 4. — С. 3–9.

⁴ Лібанова Е. М. Тиск на ринок праці в Україні: вимірювання та аналіз / Е. М. Лібанова // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 5. — С. 3–12.

⁵ Балацький Е. В. Стоимостные диспропорции на рынке труда / Е. В. Балацький // Экономика и математические методы. — 1993. — Т. 29. — Вып. 1. — С. 79–87; Балацький Е. В. Монетаристские программы и безработица / Е. В. Балацький // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 1. — С. 87–97; Балацький Е. В. Гибкость рынка труда: опыт макроэкономической оценки / Е. В. Балацький // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 2. — С. 80–90.

кількістю зайнятих, не враховуючи при цьому кількості вільних робочих місць.

Нами усунуто цей недолік. При моделюванні та розрахунку показників еластичності ринку праці для України і регіонів враховано значення показника «кількість вільних робочих місць». Крім цього, ми вважаємо, що для розрахунків за запропонованими моделями при визначенні кількості безробітних не варто використовувати показник, яким оперує Державна служба зайнятості, і який використовує Є. Балацький, тобто кількість зареєстрованих безробітних. Примусове переведення роботодавцями працівників до роботи неповний робочий тиждень чи неповний робочий день, інші причини змушують їх звільнятися за власним бажанням, хоча фактично вони є безробітними. Тому для таких розрахунків ми пропонуємо використовувати показник «кількість безробітних, обчислена за методологією Міжнародної Організації Праці (МОП)».

Метою даного дослідження є побудова економіко-математичних моделей зв'язку обсягових і фінансово-вартісних характеристик ринку праці та використання цих моделей для виявлення міри гнучкості реакції попиту і пропозиції робочої сили на невідповідність між ефективністю і оплатою праці в Україні та її регіонах.

Виклад основного матеріалу. Формально залежність обсягових характеристик від цінових на ринку праці можна подати у вигляді такої формули:

$$D/S = (W_e/W_f)^\sigma, \quad (1)$$

де D і S – відповідно попит і пропозиція робочої сили;

W_e і W_f – відповідно рівноважна і фактична середня заробітна плата.

Тоді σ буде коефіцієнтом еластичності.

Дійсно, якщо в (1) замінити D/S на y а W_e/W_f на x і знайти похідну за змінною x , то після нескладних перетворень отримаємо:

$$\sigma = \frac{x}{y} \frac{dy}{dx}. \quad (2)$$

Звідси видно, що σ є еластичністю обсягового дисбалансу $D/S = y$ за вартісними розбіжностями $W_e/W_f = x$. Коефіцієнт σ буде і мірою гнучкості ринку праці, оскільки він виражає чутливість обсягових характеристик цього ринку до зміни його цінових змінних.

Для знаходження цього коефіцієнта виразимо попит і пропозицію робочої сили через відомі статистичні показники: $D = L + M$, а $S = L + U$, де L , U , M – відповідно кількість зайнятих, безробітних і вільних робочих місць. Тепер формулу для розрахунку ступеня гнучкості ринку праці можна записати у вигляді:

$$\sigma = \frac{\ln(1 - \omega + M/(L + U))}{\ln(W_e/W_f)}, \quad (3)$$

де $\omega = U/S$ – коефіцієнт безробіття.

У цій формулі, крім відомих статистичних показників, невизначеною залишається рівноважна середня заробітна плата. За цю величину візьмемо таку заробітну плату, за якої підприємницький прибуток (для агрегованого підприємця) досягає максимуму. При цьому врахуємо податкові відрахування з валового продукту, соціальні нарахування на заробітну плату, а також для усунення повторного рахунку врахуємо соціальні платежі у складі валового внутрішнього продукту (ВВП). Тобто як рівноважну середню заробітну плату візьмемо розв'язок задачі математичного програмування на максимізацію маси прибутку⁶:

$$(1 - \theta + \varepsilon\psi)Y - (1 + \varepsilon)LW \rightarrow \max, \quad (4)$$

де Y – валовий внутрішній (регіональний) продукт країни (регіону);

W – середня заробітна плата;

$\theta = T/Y$, де θ – середня ставка оподаткування;

T – сумарні фіскальні надходження держави;

ε – сумарний відсоток податків і соціальних платежів на заробітну плату (виражений коефіцієнтом);

$\psi = WL/Y$ – частка затрат на робочу силу в доданий вартості.

Розв'язком задачі безумовної оптимізації (4) буде така величина заробітної плати:

$$W_e = (\partial Y / \partial L)(1 - \theta + \varepsilon\psi) / (1 + \varepsilon). \quad (5)$$

Її можна використати як рівноважну, оскільки при $W > W_e$ зростання кількості персоналу призводить до зниження прибутковості економічного об'єкта, що рівнозначно відмові від подальшого найму робочої сили або навпаки – звільнення її.

Величину граничної продуктивності праці $\partial Y / \partial L$ можна розрахувати на підставі заздалегідь побудованої виробничої функції, для визначення якої треба мати достатньо довгі динамічні ряди первинних даних. Однак не для кожного показника, який використовується в цих розрахунках, такі ряди можна побудувати. Це пов'язано з відсутністю деякої статистичної інформації (особливо для характеристики регіональних ринків праці), зі змінами методики розрахунку деяких статистичних показників (наприклад, методика розрахунку кількості безробітних, заснована на методології МОП, у 1999 р. була змінена) та іншими причинами.

Тому для розрахунку граничної продуктивності праці використаємо її середню величину, скоригова-

⁶ Балацький Е. В. Гибкость рынка труда: опыт макроэкономической оценки / Е. В. Балацкий // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 2. – С. 80–90.

ну на коефіцієнт еластичності випуску за працею $\xi = (L/Y)(\partial Y/\partial L)$, тобто

$$\partial Y/\partial L = \xi (Y/L). \quad (6)$$

Причому в дискретній формі величину цього коефіцієнта визначатимемо за формулою:

$$\xi = (I - 1)/(J - 1), \quad (7)$$

де I та J – індекси зростання відповідно фізичного обсягу виробництва (ВВП) та кількості зайнятих.

Враховуючи зазначене, формулу (5) можна записати так:

$$W_e = \frac{(I - 1)(1 - \theta + \varepsilon\psi)Y}{(J - 1)(1 + \varepsilon)L}. \quad (8)$$

У формулі (3), крім розглянутих нами показників, фігурує також фактична заробітна плата. Оскільки соціальні нарахування на заробітну плату виплачуються із фондів фірми, то вони є прямими вирахуваннями з підприємницьких доходів. Тому фактичну оплату праці, тобто «повну» ціну робочої сили треба розраховувати за формулою:

$$W_f = W(1 + \varepsilon). \quad (9)$$

З урахуванням формул (8) і (9) залежність (3) матиме такий вигляд:

$$\sigma = \frac{\ln\left(1 - \omega + \frac{M}{L+U}\right)}{\ln(I - 1) + \ln\left(\varepsilon + \frac{(1 - \theta)Y}{WL}\right) - \ln(J - 1) - 2\ln(1 + \varepsilon)}. \quad (10)$$

Якщо не брати до уваги податкові відрахування з ВВП та соціальні нарахування на заробітну плату, то з використанням елементарних перетворень останню формулу можна звести до такого вигляду:

$$\sigma = \frac{\ln(1 - \omega + M/(L+U))}{\ln\left(\frac{(I-1)Y}{W}\right) - \ln((J-1)L)}. \quad (11)$$

Розрахуємо ступінь гнучкості національного та регіональних ринків праці України за 2000–2007 рр.

Для цього скористаємось спрощеною формулою 11. Результати цих розрахунків для всієї країни подано в табл. 1. Для більш детального розуміння трансформаційних процесів на національному ринку праці, крім показника його гнучкості, в цій таблиці подано значення деяких інших показників.

З табл. 1 видно, що загалом в українській економіці та на її ринку праці хоча і повільно, але відбуваються позитивні зміни щодо посилення ринкових механізмів регулювання економічних процесів. Це видно з аналізу загальної тенденції зміни показника гнучкості національного ринку праці. Однак вивчення динаміки граничної продуктивності праці, відношення її до середньорічної заробітної плати, регіональних показників еластичності ринку праці показує, що функціонування ринку праці не завжди характеризується позитивними тенденціями та відбувається рівномірно в часі і в регіонах України.

Гранична продуктивність праці протягом усіх цих років (окрім 2005 р.) була на порядок, а то й на два більшою, ніж фактична заробітна плата. З одного боку, така ситуація в умовах безробіття є несподіваною, а з іншого – виглядає досить природно, якщо врахувати спадок, який залишився українській економіці від періоду планового ведення господарства, коли надзвичайно низька ціна праці породжувала надлишковий попит на робочу силу і сприяла формуванню стану надзайнятості. Тут варто вказати й на те, що при виконанні розрахунків ми не враховували податкові відрахування, які, як було показано вище, зменшують величину рівноважної заробітної плати і збільшують фактичну ціну робочої сили. Крім цього, вартісний дисбаланс на українському ринку праці багато в чому викликаний «тіньовим» ефектом, суть якого полягає у тому, що офіційна заробітна плата не відіграє ролі основного джерела доходів населення.

На підставі результатів проведених розрахунків можна зробити висновок, що до 2004 р. становлення в Україні ринкової економіки характеризувалося спотвореною (викривленою) реакцією ринку праці на ті вартісні диспропорції, які при цьому виника-

Таблиця 1

Розраховані показники функціонування національного ринку праці України за 2000–2007 рр.

Рік	Гранична продуктивність праці (в цінах 1999 р.), грн/особу	Середньорічна заробітна плата (в цінах 1999 р.), грн	Відношення «гранична продуктивність праці – заробітна плата»	Величина коефіцієнта гнучкості ринку праці
2000	104 158	2242	46,456	-0,0278
2001	265 595	2759	96,280	-0,0195
2002	65 843	3173	20,749	-0,0208
2003	211 973	3610	58,714	-0,0083
2004	159 818	4006	39,898	-0,0038
2005	13 937	4395	3,171	0,0263
2006	293 480	4945	59,349	0,0127
2007	94 633	5273	17,946	0,0186

Розраховані показники ступеня гнучкості регіональних ринків праці України за 2004–2006 рр.

Регіон (область)	Величина коефіцієнта гнучкості за відповідний рік		
	2004	2005	2006
Житомирська	-0,0920	0,9316	-0,0379
Запорізька	-0,0255	-0,0430	-0,0170
Івано-Франківська	-0,0719	-0,0438	-0,0168
Київська	-0,0367	-0,0777	-0,0106
Луганська	-0,0292	-0,0494	-0,0103
Миколаївська	-0,0518	-0,0899	-0,0284
Полтавська	-0,0156	-0,0513	-0,0166
Рівненська	-0,0682	-0,2541	-0,0353
Тернопільська	-0,0880	-0,1462	-0,0408
Харківська	-0,0131	0,1275	-0,0165
Херсонська	-0,0468	0,2663	-0,0777
Хмельницька	-0,0738	0,4255	-0,0216
Черкаська	-0,0486	-0,0577	-0,0271
Чернівецька	-0,1372	-0,1054	-0,0336
м. Київ	-0,0108	-0,0156	-0,0044

ють. Адаже показник еластичності обсягового дисбалансу D/S за вартісною розбіжністю W_e/W_f за 2000–2004 рр. був від’ємним. Починаючи з 2005 р., ситуація змінилася на протилежну. Останні три роки показник був додатний, що відповідає класичним уявленням про ринкову економіку. Тобто загальна тенденція його зміни свідчить про поширення механізмів урівноваження ринку праці. Хоча величина цього показника за вказані роки була значно меншою одиниці, факт постійного її збільшення і зміна знаку з від’ємного на додатний у 2004–2005 рр. підтверджує те, що національний ринок праці постійно нарощує свою гнучкість, а ринкові закономірності все більше проявляються в українській економіці.

Стосовно регіональних ринків праці України, то тут такої чіткої тенденції щодо зміни ступеня їхньої гнучкості не проявляється. Проведені згідно з розглянутою методикою розрахунки коефіцієнта гнучкості ринків праці областей України, АР Крим і м. Києва за 2004–2006 рр. показують, що у певних регіонах за деякі роки еластичність випуску за працею (ξ) набуває від’ємного значення, що було викликано непропорційністю зростання чи скорочення значень деяких первинних показників. Це вказує на невисоку взаємообумовленість макроекономічних показників ринків праці цих регіонів. Регіональні ринки праці поки із затримкою реагують на зміни економічної ситуації у межах цих територій.

У табл. 2 подано результати розрахунків коефіцієнта еластичності обсягового дисбалансу за вартісними невідповідностями (σ) для тих регіонів, у яких вказана методика дозволяла отримати остаточний результат. Як видно з цієї таблиці, лише в Івано-Франківській і Чернівецькій областях значення цього коефіцієнта з кожним роком збільшується, а для всіх інших областей і м. Києва — коливаються у певних ме-

жах. Причому для всіх регіонів величина коефіцієнта гнучкості (σ) за кожен із розглянутих років є від’ємною і тільки для Житомирської, Харківської, Херсонської і Хмельницької областей у 2005 р. є додатною.

Висновки. Запропоновану в роботі модель доцільно застосовувати при оцінюванні ступеня відповідності української економіки класичним уявленням про ринкові механізми її регулювання. Цю модель також можна використати при порівнянні країн чи регіонів однієї країни за ступенем гнучкості їхніх ринків праці.

Результати проведених розрахунків дають підстави стверджувати, що ринкові закономірності все більше проявляються в економіці України, попит і пропозиція на національному ринку робочої сили все гнучкіше реагують на ті невідповідності, які виникають між ефективністю й оплатою праці. На регіональних ринках праці такої чіткої тенденції, як на національному, не проглядається.

Запропонована в роботі методика визначення гнучкості ринку робочої сили та результати проведених розрахунків будуть корисні державним органам України при управлінні її національним і регіональними ринками праці, виробленні такої політики зайнятості, яка б ураховувала можливості цих ринків самостійно коригувати обсягові показники у відповідь на фінансово-вартісної зміни.

Перспективи подальших досліджень. У подальших дослідженнях варто було б визначити гнучкість національного і регіональних ринків праці України з використанням для розрахунку граничної продуктивності праці виробничої функції, попередньо побудованої на підставі часових рядів первинних показників. Крім цього, доцільно було б (наскільки це можливо) при розрахунках гнучкості ринків праці врахувати соціальні нарахування на заробітну плату, податкові відрахування та інші платежі.